

KAYNAKLARDAN EYÜP TARİHİ TOPOGRAFYASI

Prof. Dr. Gönül CANTAY

Mimar Sinan Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi öğretim üyesidir. Türk Sanatının geneli içinde Türkiye Cumhuriyeti sınırlarının tayin ettiği alanda, menzil yolları üzerindeki kervansaraylar, külliye ve bu yapıların çekirdek oluşturduğu şehirler (yerleşmeler) konusunda yaptığı araştırma, uygulama ve çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca Anadolu Türk Mimarisi içinde tıp medrese ve darüşşifaları ile ilgili araştırma, inceleme ve yayınlarıyla tanınmaktadır. Günümüzde de bu çalışmalarını yoğun bir biçimde sürdüren Gönül Cantay, Edirne Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nda görev yapmıştır. Halen Trakya ve Çanakkale bölgesi ile ilgili konularda ayrıca pullar ve geçitler konusunda araştırmalar yapmaktadır. Yazarın bilimsel bildiri, makale, araştırma yazıları ve yayınlanmış kitapları bulunmaktadır..

İstanbul tarihi topografyası bütünlüğü dışında kalan Eyüp, tarihi topografyasıyla da suriçi İstanbul'undan ayrı olarak gelişme gösteren bir yerdir. Doğu Roma-Bizans dönemi kaynak bilgileri dışında Eyüp'ün asıl yerleşimi ve gelişimi İstanbul'un fethinden (29 Mayıs 1453) sonra Fatih döneminde, Eyüp'ün bu ilk yerleşmesinin öyküsü Hz. Muhammed'in sancaktarı **Eyüb el-Ensari**'nin mezarının bulunmasıyla ve Fatih tarafından türbenin inşa ettirilmesiyle başlamıştır.

Eyüp'ün türbe olarak ilk yapılaşması, burayı ziyarete açmış ve sonra da cami ve bağlı yapılarının inşasıyla (1459) bu külliye etrafında iskânın büyüyerek sürdüğü anlaşılmaktadır. Nitekim Yavuz Sultan Selim'in kutsal emanetlerle beraber İslâm Dünyası'nın halifeliğini de Osmanlı hükümdarlarının şahsiyetinde bütünlüğünü müteakip, Osmanlı hükümdarlarının hilâfet kılıcının burada kuşanma törenleri Eyüp'ün önemini, Osmanlı Başkenti'nde Kâbeleştirmiştir.

İstanbul ve çevresini gösteren Osmanlı görsel kaynakları hemen hemen 16. yüzyılın ilk yarısı ortalarından başlamaktadır. Bunların başında **Matrakçı Nasuh**'un 1536-37 tarihli **Beyan-ı Menazil-i Sefer-i Irak** adlı eserinde, üç yakasıyla İstanbul'u gösteren minyatür resminde Eyüp ile ilgili iki yapı görülmektedir. Bunlardan biri sağda küçük kubbeli yapı ve çeşme (büyük bir ihtimalle **Cezeri Kasım Paşa**'nın ilk camî olmalı) ile çifte minareli, merkezi kubbeli ve iki yan kanatlı cami ile solda Eyüp'ün türbesi görülmektedir. Caminin bu görünüşünde önemli bir hususta dikdörtgen biçimli ve etrafı duvar çevrili, ortasında bir ağaç bulunan taş döşeli bir avlunun caminin yanında yer almasıdır. Dere ile Haliç'in birleştiği yerde gösterilen **Eyüp Sultan Camii** etrafında bir mahallenin de oluştuğu anlaşılmaktadır.

Bu durumda cami ve türbenin daha 1537'lerden önce ziyaretçilerinin bulunduğu ve hatta çokluğu söylenebilir. (*Resim 1a -1b*)

Eyüp tarihi topografyasını 16. yüzyıl ortalarında görselleştirmiş ikinci kaynak ise Leiden Bibliotek der Rijksuniversiteit (BPL 17 58. 10) de bulunan Fleinsburglu **Melchior Lorichs**'in eni 0.45 metre, uzunluğu 11.45 metre olan Haliç'ten İstanbul'u görüntüleyen, tomar halinde hazır-

lanmış resmidir.⁽¹⁾ Bu tomar sonradan kesilerek 21 levha halinde beze yapıştırılmıştır. Bu levhalarından 18, 19 ve 20. levhalar günümüz Eyüp ilçesinin Haliç'e bakan kısmıyla ilgili tarihi topografik bilgileri bize aktarıyor. Lorichs, bu eserin içinde kendi bulunduğu yeri de belirleyecek şekilde çizimlerini yaptığı anlaşılıyor. Suriçi İstanbul'unun Haliç'e bakan yüzünü görüntülerken çalıştığı yer, Pera'dan Balat'a karşı bir yerde, Galata surlarının hemen arkasındadır. Bu durum İstanbul'un tarihi yarımadasını Haliç'in su seviyesinden yaklaşık sur yüksekliğinde çizdiği anlaşılıyor. Böylece sanatçı bulunduğu yerden İstanbul'u Haliç yüzeyinden itibaren en yüksek tepelerine kadar, Haliç'e inen eğimiyle algılayabiliyor ve eserde yarımada'nın topografyası bir tarafıyla işlenmiş olarak bize yansıyor. Bu durum yarımada'nın Haliç görünüşünü bize doğru yansıtan yoruma sahip olduğunu da gösteriyor. Ancak Ayvansaray bölgesinde coğrafik topografyanın çok yükselmiş olması, bu orta çağ Bizans saray bölgesinin (Blakhernai) yapılaşmasını bulunduğu yerden detaylarıyla göremediği ve dar bir üçgen olarak yükselen yüzeyin esasen pek çok yapıya sahip olduğunu göstermeyi amaçladığı için, bu bölgeyi başka bir noktadan

Resim 1a; Matrakçı'da Eyüp
Resim 1b; Matrakçı'da İstanbul

(1) Edmondo de Amicis; **İstanbul (1874)** (çev. Beyman Akyavaş), Ankara 1993; And, Metin; **İstanbul in the 16th Century**, İstanbul 1994.

Resim 2a; M. Lorichs (Lev.18)
Resim 2b; M. Lorichs (Lev.17)

Resim 3; M. Lorichs (Lev.19)
Resim 4a; M. Lorichs, İskele Rüstem
Resim 4b; M. Lorichs, İskele yandan

bir daha çalıştığı anlaşılıyor. Bu çalışma noktası ise Eyüp sırtları oluyor. Çünkü Eyüp sırtlarından Ayvansaray, suriçi tarihi yapı yerleşiminde daha geniş açıyla görme imkânına sahip oluyor. Bu eserde sanatçının bakış noktalarının özellikle Ayvansaray için yaptığı çalışmada değişmiş olması Eyüp'le ilgili iki paftanın da Eyüp'ün tarihi topografyasını anlamamızda yardımcı olmaktadır. Çünkü Lorichs'in Eyüp'ü de iki farklı noktadan çalıştığı anlaşılmaktadır. (Resim 2a, 2b)

Günümüzde Haliç'in doğal kıyılarını görmemiz ve tespit etmemiz gözle mümkün olmaktadır. Bunun nedeni açılan veya ilave yollar, doldurulan kıyı şeridi olmaktadır. Orijinal kıyı şeridi şuradaydı diyebileceğimiz belgesel kalıntılar ise yer yer günümüze ulaşabilmiş, Haliç sur duvarları, kapıları ya da burçları olmaktadır. Eyüp için bu belgeler de mevcut değildir, çünkü Eyüp bilindiği gibi İstanbul suru dışında bir yerleşme yeri olarak doğmuş ve bugüne ulaşmıştır. Esasen günümüz topografyası içinde mevcut anıt eserler Eyüp için söz konusu olduğunda, **Eyüp Sultan Camii Külliyesi, Cezeri Kasım Paşa Külliyesi, Zal Mahmut Paşa Külliyesi** gibi anıt eserler olmasa, tarihi topografyayı belirlemek mümkün olmayacaktır. Eyüp Sultan için M. Lorichs'in son dört-beş paftası son derece önemlidir. Çünkü Eyüp'ün günümüz sınırlarını belirleyen Ayvansaray surları dolayısıyla Ayvansaray'la ilişkisi, gene 16. yüzyıldaki doğal kıyıların girinti ve çıkıntıları, zamanı için Eyüp

sırtlarından inen sel yataklarının oluşturduğu derelerin Haliç'e ulaştığı, günümüzde ise bu sel yataklarının asfalt kaplı yollara dönüştüğü bilgilerini, bu kaynaktan öğrenmek mümkün olmaktadır.

M. Lorichs'in çizimlerinde Eyüp'le suriçi İstanbul'unun buluşma yeri Ayvansaray surlarında yer alan Eyüb-el Ensarî kapısından başlamaktadır.⁽²⁾ Bilindiği gibi Evliya Çelebi **Seyahatname**'sinde Ayvansaray'a ad olan bu sur kapısına "Eyub Ensari Kapısı" demektedir.⁽³⁾ Bu ifade günümüzde Eyüp'e pek çok yoldan ulaşılabilir olsa da çağı içinde Eyüp'e ulaşan karayolu bu Ayvansaray sur kapısında başlamakta olduğunu gösterir. (Resim 3)

Lorichs'in sur dışı görünütüsünde bugün için Eyüp Sultan Camii merkez alındığında hem Ayvansaray'ın hemde Eyüp'ün varoşu sayılabilecek alanda yapılaşma ile karşılaşılıyor. Malesef Lorichs'in bu paftasında yer yer tahribat var. Bu tahribata rağmen bu paftada bazı görüntüleri okuyabilmekteyiz. Ayvansaray'ın Eyüp'e çıkan kapısında kârgir yapılaşma, yuvarlak burç görülebilmektedir. Hemen bunun önünde ise çokgen bir türbe ile tek kubbeli hatta kubbeye geçişin trompla olduğu anlaşılabilir cami yapısı görülür. Bu cami etrafında büyük bir kısmı harap olmasına rağmen yapılaşmanın bulunduğu da görülmektedir. Geri plânda ise yayvan tepenin önünde vadiye açılan bir yerleşmeyi üç saç yağı şeklinde konumlanmış mescitlerle tanıyoruz. Bu mescitlerin kare planlı, oturtma çatılı olduğu anlaşılmaktadır ki, mahalle mescitlerinin bilinen özelliklerine uymaktadır. (Bu bölge atış alanı adıyla tanınan yerleşme yeri olabilir mi?) Lorichs'in müteakip paftasında coğrafik topografyanın tepe silüetlerini takip etmek veyahut görme imkânı buluyoruz. Burada önde yer alan yerleşimlerin daha engebeli bir arazide gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Nitekim kıydan tepeye doğru baktığımızda kıyı şeridinde yer alan yer-

Resim 5; Méry, 1855'te İstanbul

leşim, bunun sol tarafında ikinci bir yerleşim ile bu paftanın ortalarında ard arda iki yerleşim görülürken yukarısında yayvan tepelerin büyük arazileri üzerinde seyrek yapılaşma ya da çiftlik yapıları olabileceğini söyleyebileceğimiz, yapıların görüntüleri paftada görülmektedir. Bu engebeli arazide kıyından başlayan yapılaşmanın yapıları daha net olarak algılanabilmektedir. Solda tek minareli, çıkmalı cephesiyle oturtma çatılı mescit yapı yoğunluğuna hâkim olurken, sağda kare plânlı, kubbeli, tek minareli cami kıyından Haliç'e uzanan bir dil üzerindeki yapı yoğunluğu içinde görülmektedir. Bu cami bulunduğu yer dikkate alındığında dört hükümdara kubbe altı vezirliği yapan Cezeri Kasım Paşa'nın inşa ettirdiği ilk cami olabilir mi? Bana göre Cezeri Kasım Paşa Camii'nin bulunduğu yer ile kıyı arasındaki ilişki düşünüldüğünde bu cami, Cezeri Kasım Paşa'nın yaptırdığı ilk cami olmalıdır. (Resim 3)

M. Lorichs'in 16. yüzyıl ortalarındaki Eyüp'ü gösteren paftası son derece önemli bilgiler aktarmaktadır. Bu paftadaki Eyüp'ün Haliç kıyısı görüntüsü, Eyüp Camii'nin ve çevresindeki yapılaşmanın nasıl bir coğrafik yerde yer aldığını göstermesi açısından önemlidir.

Eyüp Camî Külliyesi'nin 1800'lerde ikinci yapılaşması gerçekleştirilirken binanın tamamen yıkılarak Mimar Sinan Ekolü'nün devamı olan sekiz destekli merkezi kubbeli caminin inşası sırasında; zeminin çürüklüğü nedeniyle sağlamlaştırılma ve bu nedenle caminin Haliç kıyısında bir istinat-dayanak dolgusunun yapıldığı bilgisi, bu paftadaki görüntüden âdetâ okunabilmektedir.⁽⁴⁾ İlk Eyüp Camii Külliyesi'nin yer aldığı coğrafik alanın her haliyle bir alüvyonlu birikinti alanı olduğu bu görüntüden anlaşılmaktadır. Eyüp Camii Külliyesi iki taraftan derinliği az bir yapılaşma alanı içinde kalmış arkada yüksek tepeler arasında derin sel yatakları hissedilir şekilde Lorichs tarafından belirlenmiştir. Günümüz yapılaşmasıyla ve sel yataklarının asfalt eğimli caddelere dönüştürülmesiyle, günümüzde algılanamayan coğrafi topografya, bu paftada 16. yüzyıldaki haliyle okunabilmektedir.

Bilindiği gibi ilk Eyüp Camii, İstanbul dışındaki ilk selâtin camii olup atfedildiği kişiyle de kutsallaştırılmıştır. Caminin Haliç kıyısındaki

Resim 6a; Melling, İstanbul Haliç dilleri

Resim 6b; Melling, ayrıntı diller arası yapılaşma

çeşitli kârgir yapıları kıyının imkân verdiği konumlamayla yer almıştır. Bu yapılar daha çok dikdörtgen planlı, çift meyilli çatılı yapılardır. Bu yerleşimin solunda, gene Haliç Kıyısında çıkıntı yapan yapılaşmayla birlikte kare planlı, oturtma çatılı, minareli bir mescit, Eyüp'ün 16. yüzyıl ortalarındaki bir mahallesine işaret ederken bu mescit ile cami arasında sağda ikinci bir minareli mescit de görülmektedir. Lorichs'in Eyüp paftasındaki bir diğer önemli yapılaşma ise tam ortada yer almaktadır. Bu yapılaşma bir külliye bütünlüğünü de ifade eder biçimde konumlanmıştır. Haliç'e uzanan bir rıhtım, iki kenarı Haliç'in sularıyla çevrili bir han ve hemen arkasında merkezi kubbeli, minareli bir cami görülür. (Resim 4a, 4b) Günümüzde böyle bir yapı kütleleri Eyüp'te mevcut değildir. Peki bu külliye bütünlüğü gösteren yapılar kime ait olabilir? Lorichs'in İstanbul'un Haliç kıyılarını gösteren paftalarını incelediğimizde sadece **Eminönü Rüstem Paşa Külliyesi**'nin iki hanını (Büyük ve Küçük Rüstem Paşa Hanları) görmekteyiz. Eminönü gibi önemli bir ticarî merkez olan Galata'da da (1560'lı yıllar) **Rüstem Paşa Hanı**, kısa bir süre sonra Galata surları içinde dikdörtgen planlı olarak inşa ettirildiğini biliyoruz.⁽⁵⁾ Diğer taraftan Rüstem Paşa'nın Kanuni döneminin, hükümdardan sonraki en yüksek vakıf geliri olan vezirlerden olduğu, İstanbul menzillerin-

Resim 7; Melling, Küçük Esma Sultan Sarayı

Resim 8a-8b; Bartlett, Eyüp ayrıntı

Resim 9a; Bartlett, Eyüp Mezarlığı

Resim 9b; Bartlett, Eyüp Mezarlığı ayrımı

den Trakya menzilleri, diğer taraftan Anadolu menzillerinden başlayarak Edirne'den Erzurum'a kadar menzil külliyesi bünyesinde kervansaraylar yaptırdığını bilmekteyiz. Bu arada dikkat çeken bir husus ise Lorichs'in Galata Kulesi'nin sağ köşesindeki bir noktadan çizmeye başladığı İstanbul görünütüsü paftasında sur kulesi üzerinde 1559 tarihi görülmekte ve bu tarihte Lorichs'in çalışmasını yaptığı bazı araştırmacılar tarafından kabul edilerek yirmi bir pafta halindeki rulo eser 1559 tarihinde çalışma bitirilmiş gibi eser tarihlendirilmektedir. Bu tarihler Rüstem'in inşâ faaliyetlerinin en yoğun olduğu tarihlerdir. Dolayısıyla 1560'larda tamamlanan Eminönü Rüstem Paşa Külliyesi de bu çizimlerde yer aldığına göre 1559 tarihini Lorichs'in çalışmaya başlangıç tarihi olarak kabul etmek ve Eyüp'e gelinceye kadar geçen süreci düşünmek söz konusu olduğunda, diğer taraftan Rüstem Paşa'nın Eyüp gibi hac yeri niteliğindeki bir yerde ihtiyaç duyulan barınma ihtiyacına cevap verebilecek ve buranın ticari hinterlandını da kaçırmayacak kişilik yapısı, bu liman, han ve cami bütünlüğünü Rüstem Paşa'ya bağlama gereğini düşündürmektedir.

Lorichs'in başlangıçta işaret ettiğimiz Ayvansaray bölgesini iki ayrı açıdan çalışması gibi Ayvansaray'dan başlayan kıyı yerleşmelerini ve

Eyüp'ün karşı kıyısından (Sütlüce tarafından) çalıştığı anlaşılmaktadır. Ancak bu son görüntü bölgesini bir kere de Eyüp'deki bir noktadan çalıştığını son pafta ifade etmektedir. (Resim 4b) Bu paftada **Eyüp Sultan**

Külliyesi sağda görüntü dışı kalmakta ancak limana yakın bir noktadan çalışılan bu paftada liman uzantısı önde, ona bitişik olarak kervansaray'ın kıyı cephesi ve üst örtüsü ile bunun gerisindeki yapılaşma iki kubbeli yapı ile belirlenebilmektedir. Coğrafik topografya çizgilerine bakıldığında yüksek tepe önünde dar bir kıyı şeridinde Eyüpün diğer konut yapıları ard arda sırlanmış olarak görülmektedir. (Resim 4a – 4b)

Matrakçı Nasuh'un 16. yüzyılın ilk yarısı içinde yaptığı İstanbul'u üç yakasıyla gösteren minyatür resminde sanatçının görüş noktalarını tespit etmek mümkün olmamakta ve İstanbul dışında Eyüp'ü cami yapılaşmasıyla minyatür tekniğinin verdiği imkân ölçüsünde ifade etmesine rağmen; M. Lorichs'in İstanbul görünümünü farklı noktalardan çalışılan ve 16. yüzyıl ikinci yarısında suriçi İstanbul'un ve dışındaki kutsal yerleşim Eyüp Sultan'ın tarihi topografyası yönünden pek çok bilgiyi günümüze ulaştıran bir eser olarak, önemli olmaktadır.

Eyüp Sultan'ı 17. yüzyıl içinde yazılı belge olarak Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde verdiği bilgiler çerçevesinde tanıyoruz. Ancak görsel olarak tekrar 18. yüzyıl sonu, 19.yüzyıl içindeki seyyahların yaptığı gravür resimleriyle yeniden tanımak mümkün olmaktadır. (Resim 5)

Melling' in gravüründe "Beyhan Sultan Sarayı" ya da " Hibetullah Sultan Sarayı" adıyla tanınan yapı Mihrişah Valide Sultan İmareti'nin hemen yanında görülmektedir. Bu sarayın 1802 tarihli Bostancıbaşı defterinde "yanında ismetlû Beyhan Sultan Hazretlerinin yalısı" 1814 tarihli **Bostancıbaşı defteri'**nde ise, "İsmetlû Hibetullah Hazretlerinin Sarayı" kaydının yazıldığı görülür. Böylece Sarayın I. Abdülhamit'in altıncı kadın efendisi **Şebbin Sâfâ'**dan 1788 yılında doğan kızı **Heybetullah Sultan'a** geçtiği bilinir. (Resim 6a – 6b)

Barlett'in Eyüp gravüründe Haliç'in İstanbul ve Eyüp kıyılarının diller şeklinde Haliç'e uzandığının ve İstanbul'u sınırlayan surlar dışında **Zal Mahmut Paşa Külliyesi'**nin bir dilin yükseklerinde yer aldığını, bu dilin ön tarafında ise **Mihrişah Sultan İmareti'**ni ve sağ tarafta iki minaresi ile **Eyüp Camii'**ni tespit etmek mümkün olmaktadır. 19. Yüzyılın ilk yarısı içinde bu kıyılar oldukça bâkirdir. Ancak **Allom'un** Gravüründe de bu boşluğun devam ettiği görül-

Resim 10; Allom, Mihrişah Sultan Sebili

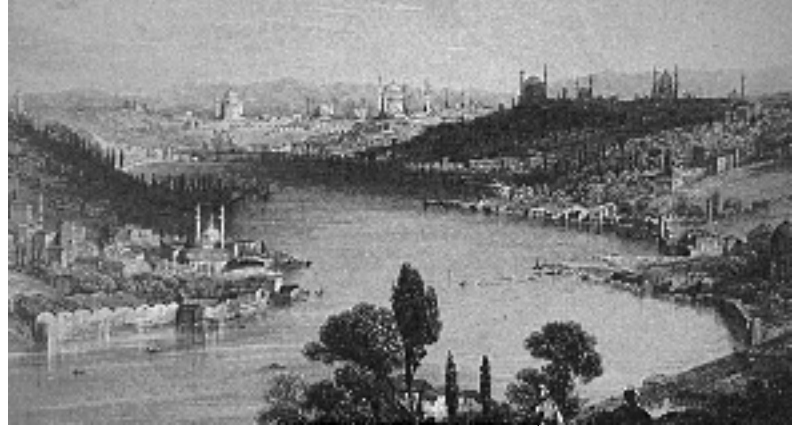
mektedir. (Resim 8a – 8b)

Barlett'in, **Eyüp Mezarlığın'dan Haliç Görünümü**'nde ise gene Zal Mahmut Paşa Camii ile Mihrişah Sultan İmareti yer almıştır. Zal Mahmut Paşa Camii önündeki avlulu muhteşem yapı ise II. Mahmut'un ablası (I. Abdülhamit'in altıncı kadınefendisi Sineperver'den 1778'de olan kızı Küçük Esmâ Sultan) Esmâ Sultan Sarayı'dır. Arkada solda Zal Mahmut Paşa Camii görülmektedir ki bu iki saray yapısının Eyüp kıyılarında 1800'lerden sonra 19. yüzyıl içinde yapılaştığı anlaşılıyor. (Resim 7)

Thomas Allom'un 1795 – 96 yıllarındaki çalışmalarında Eyüp Sultan sırtlarından İstanbul Resminde ise sağdaki dilin üzeri hemen hemen boştur. Ve sağda Zal Mahmut Paşa Camii tek minaresiyle yükselir. (Resim 9a,9b) Oysa Schranz ve Sebatier'in yaklaşık aynı noktalardan çalıştığı anlaşılabilir görüntüleri veren resimlerde Haliç'e uzanan Eyüp dillerinin yoğun bir şekilde yapılandığı görülür. Mihrişah Sultan Sebül ve Türbesi de Allom tarafından görüntülenmiştir. Bu eserde II. Mahmud'u Cuma Selamlığından çıkarken göstermektedir. (Resim 10)

Eyüp'te iskelelerin iki tarafında yer alan kahvehaneler ise kayıkhaneler üzerinde yükselen yapılar olarak, dikkat çeker. Flandin'in bu litografik çalışmasında (1858) soldaki kahvehane önünde ahşap, kiremit örtülü üç kayıkhanesi gerisinde kare planlı ve ahşap korkuluklu, sağdaki ise tamamen Haliç'e çıkmış, kazıklar üzerinde inşa edilmiştir. Kayıklarla gelenler ve iskelede gidenler tasvir edilmiştir. Bu yer Allom'un II. Mahmud'un Cuma Selamlığından çıktığı sokak, öyleyse II. Mahmud at üzerinde tasvir edilmesine rağmen Eyüp Sultan Camii'ne Haliç yoluyla geldiğini düşündürür.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan 16. yüzyıl ilk yarısından başlayan görsel belgeler ile İstanbul surlarından Kağıthane'ye kadar olan Eyüp'ü tanıma fırsatı veren belgeler, Osmanlı'nın 19. yüzyıla kadar olan Eyüp Sultan kıyı ve sırtlarındaki bâkir alanları bu alanlar içinde Eyüp Sultan'ın 16. yüzyıldan başlayan merkezdeki yerleşimini tanınamamızı sağlamaktadır. Ancak 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başlarında Eyüp Sultan'ın bâkir alanlarının ve kıyıların yeni yapılaşma ile yeniden tarihi topografik görü-

Resim 11; Allom, Haliç'e uzanan eğimli diller.

nüm kazandığını anlamak mümkün olmaktadır. Bundan sonra yapılacak tarihi topografya çalışması ise kadastral paftalara dayanan Cumhuriyet dönemi yapılaşması olmalıdır.

Kaynakça

- *And, Metin; İstanbul in the 16 Century*. İstanbul 1994
- *Arslan, Neclâ; Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul (18. Yüzyıl sonu ve 19.Yüzyıl)*, İstanbul 1992
- *Ayoansarayî, Hüseyin Efendi; Hadikat-ül Cevami c. 1-2 İstanbul 1281*
- *(Cantay), Güreşsever, Gönül; Anadolu'da Devri Kervansarayların Gelişmesi*, İstanbul 1975, (İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi)
- *Cantay, Gönül; "Mimar Sinan Külliyelerinde Kervansaray Planlaması", II. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, Bildiriler. c. 2, İstanbul 1986, s. 87-103*
- *Cantay, Gönül ; "İstanbul'un Tarihi Topografyası ve Haliç", Kadir Has Üniversitesi, Haliç Sempozyumu. (Baskıda)*
- *Cantay, Gönül; Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu*, Ankara 2002
- *Cantay, Gönül; "Eyüpsultan Silüetinde İvaz Efendi Camii VII. Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüpsultan Sempozyumu. (9-11 Mayıs 2003 Eyüp)*, İstanbul 2003, s. 90-95
- *D'Ohsson, Muradgea, Tableau Générale de L'Empire Othomane, c. 2-3, Paris 1787-1820.*
- *Edmondo De Amicis; İstanbul (1874) (çev. Beyman Akyavaş)*, Ankara 1993
- *Ekrem Hakkı Ayvedî; Fatih Devri Mimarisi. C.3, İstanbul 1989,s. 351.*
- *Mont-Rono, Maxime de, Constantinople Tableau Historique de Citte Vilte, Paris 1854.*

Resim 12; Flandin, Eyüp kahvehaneleri